

KIRTIS, PRIEGAIDĖ IR JŲ POVEIKIS VOKALIZMUI BIRŽŲ TARMĖJE

I. JAŠINSKAITĒ

Biržų tarmė šiuo atveju vadinama tarmė, kurią vartoja vietiniai gyventojai Biržų mieste ir 5—10 km spinduliu aplinkui. Ši tarmė priklauso aukštaičiams rytiečiams pūntininkams.

Biržų tarmės vokalizmo specifiką nulemia kai kurie procesai, glaudžiai susiję su kirčiu ir priegaide. Prieš apžvelgiant šiuos procesus ir jų rezultatus, reikia nors trumpai paliesti tarmės kirčio atitraukimą ir priegaidę.

Pagal tradicinę nuomonę manoma, kad Biržai priklauso visuotinio kirčio atitraukimo zonoai. Tačiau iš tikrųjų taip nėra. Biržų tarmėje kirtis atitraukiamas sąlygiškai, tačiau ne taip, kaip tai daro kitos tarmės sąlyginio kirčio atitraukimo zonoje. Paprastai, sąlyginio kirčio atitraukimu vadinamas reiškinyss kai kirtis atitraukiamas iš tvirtagalės ir trumposios galūnės į ilgą šaknį (ar priešgalūninį skiemenį). Tačiau Biržų tarmėje viską nulemia ne šaknies, o galūnės kiekybė. Tarmės kirčio atitraukimo dėsnis toks: iš trumpos galūnės kirtis atitraukiamas¹, iš ilgos galūnės (tvirtapradės ar tvirtagalės) — neatitraukiamas, pvz.: *šāk* < šakà, *neš*² < nešù, *balt̃* < baltì, *ruĩks* < rankàs, *vaĩks* < vaikùs, bet *šākōs* < šakōs, *vaikē* < vaikāi, *sakō* < sakaũ, *vaikām* < vaikám, *katrāi* < katrái.

Tarmėje yra penkios priegaidės:

1. Tvirtapradė (')—girdima ant dvibalsių *ai, au, ei* ir mišriųjų dvigarsių atliepimų tarmėje pirmojo sando, pvz.: *káims* < káimas, *káuls* < káulas, *véids* < véidas, *málti* < málti, *pírms* < pīrmas, *stúmī* < stūmti, *sīmī* < sėmti, *lúngs* < lāngas.

2. Tvirtagalė (~) — girdima ant dvibalsių *ai, au, ei, ui* ir mišriųjų dvigarsių atliepimų tarmėje antrojo sando, pvz.: *vaĩks* < vaikas, *lāũks* < laũkas, *kreĩpĩ* < kreipti, *puĩks* < puikūs, *baĩlys* < baĩnas, *kiĩ̃vi.ĩ̃* < kiĩ̃vys (kiĩ̃vis), *ruĩk* < rankà *guĩĩ̃* < guĩ̃ti; ant tvirtapradės šaknies, naujai į ją atitraukus

¹ Išimti sudaro įvardžiai *katràs, anàs, viskàs, kaškàs*, kurie kirčiuojami kaip vienskieniniai įvardžiai *kàs, tàs*.

² Priebalsių minkštumas prieš priešakinės eilės balsius nežymimas, nes tuo atveju tarmėje jie visada minkšti (išskyrus *l*).

kirtį, pvz.: *kāl̃ñ* < kalnė, *bałt* < baltà, *luŋg̃* < langė, *laīb* < laibà (tai patvirtina, kad visi prieškirtiniai ilgi skiemenys yra tvirtagaliai).

3. Trumpinė (') — girdima: ant trumpųjų balsių vienskiemeniuose žodeliuose, pvz.: *māt*, *bēt*, *tik*, *sū*; ant naujai kirčiuotų trumpųjų balsių, gavusių kirtį po jo atitraukimo, pvz.: *višt* < vištà, *gēr* < gerà, *viš* < visi, *sūk* < sukù; kai kuriuose būsimąjo laiko III asmens veiksmažodžiuose, kur tarmė turi sutrumpėjusius balsius iš tvirtapradžių, o literatūrinė kalba — formas su metatonia, pvz.: *sakīs* < sakýs (sakýs), *kūs* < káns (kás), arba kur tarmė turi trumpus balsius vietoj senųjų tvirtagalių, pvz.: *tis* (tēs), *skīs* (skēs) (šie trumpi balsiai gali būti atsiradę pagal analogiją su pirmuoju atveju arba tiesiog sutrumpėję iš tvirtagalių); ant įvardžių *anàs*, *katràs*, *viskàs*, *kaškàs*, iš kurių galūnių kirtis tarmėje neatitraukiamas pagal analogiją su vienskiemeniais įvardžiais *tàs*, *kàs*.

4. Vidurinė (°) — girdima: ant pailgėjusių po kirčiu *i*, *u*, pvz.: *ši-ts* < šitas, *ri-š* < riša, *rū-ds* < rūdas, *tū-r̃* < tūri; ant ilgųjų balsių ir dvibalsių *ie*, *uo*, naujai gavusių kirtį po jo atitraukimo, pvz.: *sūns* < sūnūs, *žmón* < žmonà, *dien* < dienà, *juod* < juodà; ant kirčiuotų ilgųjų balsių ir dvibalsių *ie*, *uo*, pvz.: *vīrs* < vīras, *pīk̃t̃* < pīkti, *šōns* < šōnas, *Jōns* < Jōnas, *piēns* < piēnas, *šiēns* < šiēnas, *duon* < dúona, *juōks* < juōkas.

5. Kirstinė (*) — girdima ant sutrumpėjusių žodžio gale tvirtagalių *ė*, *o*, *ai*, *au*, *ei* ir *ie*, *uo*, pvz.: *katē-s̃* < katės, *šakōs* < šakės, *gerē* < gerai, *sakō* < sakaũ, *sakē* < sakeĩ, *anē* < anič, *katrō* < katruõ (*e* — *ė* su *e* atspalviu, *o* — *o* su *a* atspalviu, *ē* — *ė* su *a* atspalviu).

Galima pastebėti, kad literatūrinės kalbos balsiai ir dvibalsiai žodžio gale atliepia vienus tarmės garsus, o žodžio pradžioje bei viduryje — kitus. Vadinasi, tarmės žodžio galo dėsniai yra kitokie negu negalūninių skiemenų. Tarmės žodžių galūnės veikia stiprus trumpėjimas, apimamas ir kirčiuotus, ir nekirčiuotus skiemenis. Čia jis susipina su kitu tarmei nemažiau būdingu reiškiniu — nekirčiuotų skiemenų trumpėjimu. Ypač sutrumpėja tarmėje nekirčiuotos galūnės, nes jose vyksta šie abu procesai. Dvibalsinės galūnės veikia dar ir trečias veiksnys — dvibalsių sandų asimiliacija, kuri paspartina jų sutrumpėjimą. Visi šie trys procesai, vykdami glaudžiai susiję tarpusavy, davė tarmėje dabartines žodžių galūnes.

Apžvelgsime tarmės žodžių galūnių vokalizmą, kad išryškėtų šių procesų eiga ir padariniai.

1. Trumpieji galūniniai balsiai *a*, *e*, *i*, *u* tarmėje buvo nekirčiuoti iš seno arba dėl kirčio atitraukimo. Tokioje pozicijoje jie nukrito arba iškrito, pvz.: *šak* < šakà, *vaiks* < vaikas, (su) *kāt* < katė, *kāt-s̃* < katės, *kēt* < kiti, *int-s̃* < antis, *dīrb* < dirbu, *vaiks* < vaikūs. Šių balsių iškritimas visai suprantamas — sutrumpėti jie jau nebegali, todėl iškrinta, veikiami galūnių trumpėjimo ir nekirčiuotų skiemenų trumpėjimo. Kirčiuotoje padėtyje jie, tur būt, nebūtų iškritę, kaip rodo įvardžiai *anàs*, *katràs*, *viskàs*, *kaškàs*.

2. Ilgieji balsiai *q, e, i, y, u, ū* kirčiuotoje galūnėje išlaiko savo kiekybę (kokybę ne visi išlaiko), pvz.: *nešūs* < nešašs (nešąs), *anū* < anañ (aną), *manī* < maneñ (mane), *gaidīs* < gaidýs, *vaikū* < vaikų. Kaip matyti, šioje padėtyje galūnių trumpėjimas jų neveikia. Nekirčiuotoje galūnėje šie balsiai sutrumpėja iki pusilgių, pvz.: *dirbus* < dirbans (dirbąs), *vaiķu.* < vaikan (vaiķą), *rāši.s* < rāšens (rašęs), *kāti.* < kāten (katę), *āvi.s* < āvys, *āķi.* < āķi, *sūnu.s* < sūnūs, *sōdu.* < sōdų.

3. Ilgųjų balsių *ē, o* atliepimai tarmėje nepriklauso nuo kirčio buvimo ar nebuvimo, pvz.: *katē* < katē (katė), *būlbe* < bŭlbē (bulvė), *šakōs* < šakōs, *gēldos* < gēldos. Skiriasi absoliutinės ir neabsoliutinės galūnės atliepimai, ko kituose ilguosiuose balsiuose nepastebėta. Absoliutinėje galūnėje lk *ē, o* atliepia tarmėje *e, a*, pvz.: *ūpe* (upė), *gēsme* (giesmė), *varlā* (varlė), *rāša* (rašo), *sāva* (savo). Matyt, šiuo atveju absoliutinė galūnė sutrumpėjo dar tada, kai vietoj lk *ē, o* buvo *ē, ā*. Šie *ē, ā* sutrumpėjo tarmėje iki *e, a* ir, vykstant *ē, ā* > *ē, o* procesui, jie jau nebegalėjo pasikeisti. Neabsoliutinėje galūnėje lk *ē, o* tarmėje duoda *ę* (po l ę), *o*, pvz.: *gēsmeš* < giesmės, *giēsmeš* < giėsmės, *varlēs* < varlės, *varlēs* < varlės, *šakōs* < šakōs, *šākos* < šākos. Neabsoliutinė galūnė tarmėje sutrumpėjo vėliau, kai *ē, ā* jau buvo pakitę į *ē, o*. Trumpėjant galūnei, šie *lē, o* sutrumpėjo ir todėl paplatėjo, duodami trumpus *e, ę, o*.

4. Galūniniai dvibalsiai *ai, au, ei* suvienbalsėja, jei jie iš seno tvirtagaliai (be kirčio ar su kirčiu), pvz.: *vaikē* < vaikāi, *lāukēs* < laukaīs, *sodē* < sōdai, *matō* < mataū, *sunōs* < sūnaūs, *vālgō* < vālgau, *matē* < matei, *vālgē* < vālgei, *kātē* < kātei. Tvirtapradžiškai kirčiuoti, šie dvibalsiai nepakinta, pvz.: *anāi* < anāi, *tināi* < tenāi, *tāu* < tāu, *sāu* < sāu (dvibalsio *ei* pavyzdžių šiuo atveju nerasta). Būdami iš seno tvirtapradžiai, bet be kirčio šie dvibalsiai, atrodo, redukuojasi, kaip rodo vienintelis pavyzdys *šītai* < šitai (vns. naud.). Vadinasi, tarmėje galūniniai *ai, au, ei* duoda įvairius atliepimus: kartais išlieka tokie pat, kartais redukuojasi, o kartais suvienbalsėja. Kaip matyti, labiausiai pasiduoda trumpėjimui tvirtagaliai *ai, au, ei* — jie net suvienbalsėja. Tai nulemia jų fonetinė-artikuliacinė struktūra. Dvibalsiai *ai, au, ei* — plataus ir siauro garso junginiai — tampa ypač nepatogūs, kai kirčiuojami tvirtagališkai. Tada pirmasis sandas, kuris šiuo atveju tariamas silpniau, redukuojasi ir asimiliuojasi su antruoju, kad būtų patogiau ištarti. Galūnių trumpėjimas tą procesą dar paspartina. Gal būt, šiek tiek asimiliuojasi ir antrasis. Abiem sandams suvienodėjus ir susiliejus (o gal būt, antrajam atkritus), iš dviejų garsų atsirado vienas, kuris iš pradžių turėjo būti ilgas, o vėliau sutrumpėjo. Tokiu būdu tvirtagaliai *ai, au, ei* galėjo suvienbalsėti. Tvirtapradžiai *ai, au, ei* turi visai kitą prigimtį — jų pirmasis sandas tariamas ryškiai, todėl nelinkęs silpnėti, o antrasis nerodo polinkio redukcijai ir asimiliacijai, nes, būdamas siauras, natūraliai paruošia sekančio priebalsio tarimą ar burnos uždarymą. Dėl šių priežasčių tvirtapradžiai galūniniai *ai, au, ei*, būdami kirčiuoti, visai nepakinta, kaip matyti iš aukščiau duotų pavyzdžių, o nekirčiuoti jie nebeturi balso spūdzio ant pirmojo sando, praranda savo atsparumą ir šiek tiek redukuojasi.

Taigi, galūninių dvibalsių *ai*, *au*, *ei* atliepimai tarmėje yra sandų asimiliacijos ir galūnių trumpėjimo rezultatas.

5. Dvibalsiai *ie*, *uo* tiek kirčiuotoje, tiek nekirčiuotoje galūnėje suvienbalsėja iki trumpų balsių *e*, *o*, pvz.: $an\acute{e} < ani\acute{e}$, $nak\acute{t}\acute{e}s < nakti\acute{e}s$, $\acute{s}i.te < \acute{s}itie$, $an\acute{o} < anu\acute{o}$, $dain\acute{o}s < dainu\acute{o}s$, $\acute{s}i.to < \acute{s}ituo$. Tai taip pat dvibalsių sandų asimiliacijos ir galūnių trumpėjimo padarinys.

6. Dvibalsis *ui* žodžio gale retas, tvirtapradžio jo net nerasta. Tvirtagališkai kirčiuotas, jis redukuojasi iki *ui*, kuriame matyti sandų asimiliacija, pvz.: $apsuk\acute{u}i < apsuku\acute{i}$ (aplink). Nekirčiuotoje galūnėje *ui*, atrodo, nukrinta, kaip joks kitas dvibalsis, pvz.: $s\acute{u}n < s\acute{u}nui$, $st\acute{a}l < st\acute{a}lui$. Sprendžiant vien iš vns. naud. galūnės, galima pamanyti, kad čia nukrito *-u*, kuris tarmėse dažnai būna šio linksnio galūnėje. Tačiau antrinio *ui* nukritimas tarmėje, pvz.: $tu\acute{r}g^3 < tu\acute{r}guy < tu\acute{r}guje$, $Vil\acute{u} < Vilniuj < Vilniuje$, leidžia spėti, kad ir vns. naud. nukrito *ui*.

7. Galūniniai mišrieji dvigarsiai, paprastai, yra antriniai, todėl jie daugiau tarmėje nebetrumpėja. Iš seno galūninis kartais būna dvigarsis *ar* — tada jis numeta antrąjį sandą, pvz.: $d\acute{a} < d\acute{ar}$, $dab\acute{a} < dab\acute{a}t$.

Kaip matyti, žodžio galo dėsniai labiausiai veikia trumpuosius balsius — jie net iškrinta. Ilgieji balsiai žodžio gale sutrumpėja, bet nevienodai: vienus daugiau veikia nekirčiuotų skiemenų trumpėjimas (*a*, *e*, *i*, *y*, *u*, *ū*), o kitus — galūnių trumpėjimas (*é*, *o*). Dvibalsiai taip pat trumpėja nevienodai: dvibalsiams *ai*, *au*, *ei* daro įtakos priegaidė, o *ie*, *uo* suvienbalsėja kiekvienoje galūnėje. Kad ir kaip įvairuoja žodžio galo pakitimai tarmėje, jie visuomet dėsningi.

Negalūniniuose skiemenyse literatūrinės kalbos balsiai, dvibalsiai ir mišrieji dvigarsiai atliepia kiek kitokius tarmės garsus. Juos panagrinėjus, paaiškėja, kad čia irgi yra savi fonetiniai dėsniai. Kaip ir žodžio gale, čia veikia nekirčiuotų skiemenų trumpėjimo dėsnis, kuris kai kuriuos balsius veikia net stipriau negu atitinkamus galūninius balsius. Greta to veikia trumpųjų kirčiuotų skiemenų pailgėjimo dėsnis, pagal kurį pailgėja trumpi kirčiuoti balsiai. Šis dėsnis žodžio gale negali veikti, nes galūniniai trumpieji balsiai išlikę tik vienskiemeniuose žodeliuose ir naujai galūnėje atsiradusiuose skiemenyse, o jų šis dėsnis neliečia. Negalūniniuose skiemenyse vyksta ir dvibalsių (bei mišriųjų dvigarsių) sandų asimiliacija, pažįstama ir žodžio gale. Visų šių dėsnių koordinuotas veikimas davė dabartinę Biržų tarmės negalūninių balsių, dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių sistemą. Ją čia apžvelgsime:

1. Negalūniniai trumpieji balsiai *a*, *e* po kirčiu pailgėja, atrodo, iki ilgų, o *i*, *u* — iki pusilgių, pvz.: $t\acute{a}ks < t\acute{a}kas$, $k\acute{a}s\acute{t} < k\acute{a}sti$, $r\acute{e}ts < r\acute{e}tas$, $m\acute{e}s\acute{t} < m\acute{e}sti$, $l\acute{a}k < l\acute{e}kia$, $\acute{s}i.ts < \acute{s}itas$, $ti.krs < tikras$, $m\acute{u}s\acute{t} < m\acute{u}šti$, $d\acute{u}je < d\acute{u}jai$ (du). Nekirčiuotoje pozicijoje šie balsiai būna trumpi, pvz.: $sak\acute{t}k < sak\acute{y}k$, $p\acute{a}mete < p\acute{a}met\acute{e}$ (pametė), $sud\acute{e}t < sud\acute{e}ti$, $tikr\acute{e} < tikr\acute{a}i$.

³ Kad ši forma ne *-a-* kamieno, kaip būtų galima pamanyti, rodo kietas galūninis *g*.

2. Negalūniniai ilgieji balsiai *ē, o, a, e, i, y, u, ū* kirčiuotoje pozicijoje išlaiko savo ilgumą, pvz.: *rēkēt* < rēkti, *lēkēt* < lēkti, *ūžōls* < ānžuolas (ažuolas), *skēstēt* < skeŋsti (skęsti), *liēt* < liŋsti (lįsti), *vīrs* < výras, *skūstēt* < skūnsti (skųsti), *būt* < būti. Būdami nekirčiuoti, šie balsiai sutrumpėja iki trumpų. *ē, o* šiuo atveju kiek paplatėja ir įgyja *e, a* atspalvį. *ē* po *l* šiuo atveju duoda *ē* (paplatėjusį *e*). Pvz.: *rēki.ms* < rēkimas, *lēki.ms* < lēkimas, *žmonū* < žmonių, *kušnēt* < kansnys (kąsnis), *tiēt.ms* < tęsimas, *inėstēt* < įnėsti, *ritēt* < rytai, *skuzdām* < skusdamà, *rukēt* < rūkyti, *rāšims* < rāšymas, *vālgēt* < vālgyti.

3. Negalūniniai dvibalsiai *ai, au, ei*, būdami tvirtapradžiai, išlaiko savo kiekybę ir kokybę (išskyrus *ei* po *l*), pvz.: *kāims* < káimas, *dāikt.ms* < dáiktas, *sāuj* < sáuja, *lāukēt* < láukti, *vēids* < véidas, *lāstēt* < léisti. Tvirtagališkai kirčiuotų šių dvibalsių pirmasis sandas yra kiek redukuotas ir asimiliuotas antrojo, pvz.: *žāstēt* < žaisti, *lāiks* < laikas, *drāūgs* < draūgas, *dāūg* < daūg, *kreiptēt* < kreipti, *āitēt* < eiti. Čia yra ta pati sandų asimiliacija, pastebėta žodžio gale. Tai dar kartą įrodo, kad tvirtagalių dvibalsių fonetinės ypatybės sudaro palankesnes sąlygas vykti juose sandų asimiliacijai, negu tvirtapradžiuose. Negalūniniuose tvirtagaliuose skiemenyse dvibalsių sandų asimiliacija vyksta savarankiškai, neremiamą galūnių trumpėjimo kaip žodžio gale, todėl jos rezultatai silpnėsni — iki suvienbalsėjimo čia neprieita. Nekirčiuotoje pozicijoje dvibalsiai *ai, au, ei* sutrumpėja tiek pat, kiek tvirtagaliai, tik čia nepabrėžiamas antrasis sandas, pvz.: *vāikēt* < vaikai, *laimēt* < laimėti, *lāuki.ms* < laukimas, *drāūgēt* < draugai, *veidēli.s* < veidėlys (veidelis), *laidi.ms* < leidimas.

4. Negalūniniai dvibalsiai *ie, uo*, būdami kirčiuoti, išlaiko savo kiekybę ir kokybę, pvz.: *viēns* < vīenas, *šiēns* < šiēnas, *puōds* < púodas, *juōks* < juōkas. Nekirčiuotame skiemenyje jie sutrumpėja iki trumpų *ē, o*, pvz.: *šēnāutēt* < šienauti, *vēmēt* < vienūt, *odēt* < uodaī, *kōlē* < kuolaī, *jođuoj* < juoduoja, *obolēt* < obuolys. Tas suvienbalsėjimas — taip pat sandų asimiliacijos rezultatas. Kaip matyti, ta asimiliacija čia toliau pažengusi, net iki suvienbalsėjimo, tuo tarpu kai dvibalsiai *ai, au, ei* nekirčiuotame skiemenyje tik redukuojasi. Taip yra greičiausiai todėl, kad dvibalsių *ie, uo* sandai, būdami artimesnės prigimties ir sudarydami glaudesnę junginį, lengviau asimiliuojasi ir todėl greičiau vienbalsėja.

5. Tvirtapradžio dvibalsio *ui* negalūniniame skiemenyje nerasta. Tvirtagalis būdamas, jis redukuojasi iki *bi*, pvz.: *puūks* < puikūs (išdidus), *muūls* < muilas. Nekirčiuotame skiemenyje *ui* taip pat duoda *bi*, pvz.: *muūlēt* < muilai.

6. Mišrieji dvigarsiai *am, em, an, en* Biržų tarmėje, kaip ir kitose puntininkų tarmėse, pakito į *um, im, un, in*, pvz.: *sūmti.s* < sámtys, *sīmēt* < sėmti, *luūks* < laūkas, *diūktēt* < deŋgti. Šio pakitimo priežastis galėjo būti sandų asimiliacija. Nepatogu buvo tarti plačius balsius ir tuoj po jų nosinius priebalsius tvirtagaliuose, kur balso spūdis tenka antrajam sandui, o pirmasis tariamas silpnai. Taigi, pirmiausia juose *a, e* galėjo susiaurėti iki *u, i*, kad priartėtų prie nosinių *m, n*, o vėliau analogijos būdu šis reiškinys galėjo išplisti ir kituose mišriuosiuose dvigarsiuose — būtent, tvirtapradžiuose

ir nekirčiuotuose *am, em, an, en*. Kitose kalbose irgi žinoma ši asimiliacija, kuri vienu ar kitu būdu priveda prie šių dvigarsių vienokio ar kitokio pakitimo (pvz. latvių, rusų k.). Tvirtagaliuose ir nekirčiuotuose mišriuosiuose dvigarsiuose *ar, er, al, el* taip pat pastebima pirmojo sando redukcija ir asimiliacija, pvz.: *vaṛds* < vaṛdas, *vaṛd̥s* < vardaĩ, *veṛk̃t̃* < veĩkti, *gerkl̥a* < gerkl̥ẽ, *kaḷb* < kaḷba, *vald̥t̃* < valdyti, *p̥l̥s* < p̥lnas, *kelm̥s* < kelmaĩ. Čia pirmasis sandas kiek susiaurėja ir netenka savo spalvos. Balsiai *i, u* jau nebegali siaurėti, todėl išlieka sveiki mišriuosiuose dvigarsiuose, net ir neturėdami balso spūdžio. Pvz.: *šiṁts* < šiṁtas, *šiṁt̥s* < šiṁtaĩ, *guḷt̃* < guḷti, *sunk̥.ms* < sunk̥umas.

7. Priegaidės spūdis tarmėje pailgina tą dvibalsio ar mišriojo dvigarsio sandą, ant kurio jis krinta. Kiek pailgina, be atitinkamų prietaisų sunku nustatyti, bet atrodo, kad balsinis sandas pailgėja iki pusilgio arba šiek tiek pailgėja priebalsis. Kadangi šis pailgėjimas iki galo neištirtas, jis rašte nežymimas. Todėl rašoma, pvz.: *káims* < káimas, *laĩks* < laĩkas, *p̥l̥s* < p̥lnas, *šiḷts* < šiḷtas.

Kaip matyti, pagrindiniai procesai, nulėmę Biržų tarmės vokalizmo pobūdį, yra šie: a) galūnių trumpėjimas, b) nekirčiuotų skiemenų trumpėjimas, c) trumpų kirčiuotų skiemenų pailgėjimas, d) dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių sandų asimiliacija. Visi šie procesai tarpusavy glaudžiai susiję, susipynę, jog kartais sunku išskirti, kur baigiasi vienas ir prasideda kitas. Šie procesai nevienodai vyksta žodžio gale ir negalūniniuose skiemenyse. Kadangi įvairūs tarmės garsai turi nevienodas fonetines-artikuliacines ypatybes ir skirtingą padėtį žodyje, tai vienuose garsuose stipriau vyksta vienas procesas, o kituose—kitas. Biržų tarmės vokalizmo sistema savo pagrindu yra šių procesų rezultatas.

УДАРЕНИЕ, ИНТОНАЦИЯ И ИХ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ВОКАЛИЗМ БИРЖАЙСКОГО ГОВОРА

И. П. ЯШИНСКАЙТЕ

Резюме

Биржайский говор принадлежит той части восточно-аукштайтского диалекта, в которой дифтонги *am, an, em, en* изменились в *im, un, in*. Этот говор употребляется местными жителями города Биржай и окрестностей радиусом 5—10 км.

В говоре действует закон перемещения ударения из краткого окончания на предыдущий слог. Из долгого окончания (несмотря на интонацию) ударение не перемещается. Говору свойственны пять интонаций: нисходящая ('), восходящая (~), краткая (°), средняя (•) и средняя-прерывистая (*).

Основными процессами, связанными с ударением и интонацией и определившими характер вокализма биржайского говора, являются: 1) укорачивание окончаний, 2) укорачивание неударяемых слогов, 3) удлинение кратких ударяемых слогов, 4) ассимиляция сандов дифтонгов. Все эти процессы между собой связаны так, что иногда трудно определить, где кончается один процесс и начинается другой. Они различно происходят в начале, в середине и в конце слова. У разных звуков различные фонетически-артикуляционные свойства и разные позиции в слове, поэтому один процесс сильнее происходит в одних, другой — в других звуках. Система вокализма биржайского говора является результатом всех этих изменений.